

MAICA GABRIELA

Studiul de față este primul care oferă o imagine exactă, documentată, clară și contextualizată, a sirului de evenimente care au condus la înălțarea lui Sofronie Saharov (1896-1993) la rangul de mare maestru rus extrem de promițător, să părăsească viața duhovnicească. El avea să devină cel mai mare arhiepiscop ortodox al țării noastre, în calitate de Arhiepiscopul Sofronie.

Dacă dorim să înțelegem povestea acestei schimbări din viața lui trebuie, după cum este cazul adesea, să ne întoarcem la copilăria și adolescența sa. Sofronie Saharov, mai ales a celor înzestrați nativ cu o puternică sensibilitate artistică, Sofronie Saharov este un exemplu deosebit de interesant și de

CĂUTÂND DESĂVÂRȘIREA ÎN LUMEA ARTEI

calea artistică a părintelui

**SOFRONIE
SAHAROV**

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE 7

INTRODUCERE 12

CAPITOLUL ÎNTÂI
ANII DE FORMARE ÎN RUSIA 17

CAPITOLUL DOI
PEREGRINĂRI PRIN EUROPA ȘI
STABILIREA LA PARIS 72

CAPITOLUL TREI
PREFACEREA INIMII ȘI ÎNCEPUTUL
UNEI NOI VIEȚI 101

CAPITOLUL PATRU
ÎNFIINȚAREA MĂNĂȘTIRII 120

CAPITOLUL CINCI
PĂRINTELE SOFRONIE CA ICONOGRAF 155

CATALOGUL DESENELOR 197

APENDICE 255

BIBLIOGRAFIE 279

Respectiv, a ars toate punțile cu trecutul¹⁴ când a pornit spre Muntele Athos. Astfel, pentru analiza stilistică a lucrărilor lui artistice am tras concluziile pornind de la puținele lucrări pe care le-am avut la îndemână.

Introducere la cea de a doua ediție

Din momentul publicării primei ediții a acestei cărți, cu un an în urmă, au mai ieșit la lumină diverse informații pe care le-am inclus în această nouă ediție. De asemenea, am rearanjat conținutul primului capitol și am introdus câteva corecturi. Nădăjduiesc în continuare că această lucrare este doar un început care va fi urmat de alte studii ce vor duce mai departe analiza lucrărilor Părintelui Sofronie.

Sunt profund recunoscătoare tuturor celor care au citit cartea și mi-au împărtășit părerile lor. În această a doua ediție am căutat să includ cât mai multe dintre sugestiile primite. Precizez din nou că sunt singura responsabilă pentru orice greșală, imperfecțiune sau omisiune.

¹⁴ A. Sofronie, *On prayer*, 1996, p. 106 (*Despre rugăciune*, trad. rom. de Pr. Prof. Teoctist Caia, 2006, p.98)

CAPITOLUL ÎNTÂI

ANII DE FORMARE ÎN RUSIA

Părintele Sofronie, sau Serghei Simeonovici Saharov¹, s-a născut pe 22 septembrie (stil vechi) 1896 la Moscova și a fost botezat de prunc în Biserica Ortodoxă. Părinții săi erau credincioși, crescându-și copiii în spirit creștin. Familia Saharov aparținea burgheziei, tatăl său fiind negustor de mobilă². Era o familie numeroasă, formată din zece copii și o doică. În copilărie, Serghei petrecea cea mai mare parte a timpului cu doica. Aceasta era o femeie simplă și profund credincioasă, care îl lua adesea pe Serghei cu ea la biserică. Astfel, încă din copilărie, Serghei s-a obișnuit să participe la slujbe lungi și să stea la rugăciune ore întregi, ceea ce l-a influențat profund.

„Din anii tinerețelor, sufletul meu și-a însușit gândul vecinicii. Pe de o parte, aceasta era urmarea firească a rugăciunii copilăriei mele

¹ Ne vom referi la Părintele Sofronie folosind numele de Serghei Saharov în textul de față, cu excepția momentelor când va fi vorba de amintiri sau scrieri de mai târziu, caz în care vom folosi numele său de monah, Părintele Sofronie. Titlul său ecleziastic oficial este Arhimandritul Sofronie, însă noi am ales să folosim formula mai simplă: „Părinte”.

² Simeon Saharov și-a început cariera ca meșteșugar ce confecționa genți de călătorie.

Respect pentru către Dumnezeu Cel Viu, către Care se duseseră părinții și străbunii mei; pe de alta, copiii cu care mă însoțeam atunci, cu o naivă seriozitate și cu tragere de inimă se plecau gânditor asupra acestei taine. Crescând, din ce în ce mai des mă reîntorceam la cugetarea celor nesfârșite, celor ce pururea ființează.”³

Familia Saharov aprecia mult arta și cultura. Serghei a iubit de mic literatura, în special clasicii ruși. Până la sfârșitul vieții, putea să recite din memorie lungi pasaje din Pușkin. De asemenea, familia sa avea și o bună educație muzicală. Părintele Sofronie nutrea o deosebită admirație pentru Chaliapin, celebrul cântăreț rus de operă, care în acea vreme avea spectacole regulate pe scena Teatrului Bolshoi.

Vremurile tulburi, sfârșitul unei epoci și începutul alteia, au dat un curs unic vieții Părintelui Sofronie. El s-a născut, și-a trăit anii copilăriei și a început școala în Rusia Imperială, terminându-și studiile în statul sovietic nou format. Născut la doi ani după încoronarea Țarului Nicolae al-II-lea, într-o perioadă marcată de frământări și revolte sociale, Serghei a cunoscut vremuri de pace doar când era foarte mic. Pe când Serghei avea numai opt ani, în 1904, a început războiul ruso-japonez, iar în anul următor, în 1905, a izbucnit prima revoluție. În 1914, Rusia a intrat în Primul Război Mondial.⁴

³ A. Sofronie (Saharov), *We Shall See Him As He Is*, 1988, p. 10 (*Vom vedea pe Dumnezeu precum este*, trad. rom. de Ierom. Rafail (Noica), Ed. Sophia, București, p. 9)

⁴ Pentru o scurtă trecere în revistă a istoriei Rusiei, a se vedea Apendicele

„Peste necuprinsele întinderi ale țării mele trecea un plug uriaș, scoțând rădăcinile trecutului. Toți erau în picioare; pretutindenea – tensiune mai presus de puțința oamenilor de a îndura.”⁵

Serghei Saharov nu a fost activ sau angajat din punct de vedere politic, dar nu a fost nici neștiutor sau indiferent cu privire la ceea ce se întâmpla. În același timp însă, în acea perioadă, el își trăia propria luptă interioară. Citând propriile sale cuvinte:

“...viața mea a coincis cu groaznicele evenimente ale veacului nostru. De multe ori m-am aflat nu numai în situații grele, dar cu adevărat în primejdii de moarte.”⁶

„Când însă a început Primul Război Mondial (1914-1918), problema vecinicii a devenit predominantă în conștiința mea. Veștile despre mii de nevinovați uciși pe fronturi m-au pus de-a dreptul în fața praveștii unei tragice realități. Nu mă puteam împăca cu faptul că o mulțime de vieți tinere se curmă cu sila și, pe deasupra, cu nebună sălbăticie. Eu însumi mă puteam afla în rândurile lor, iar sarcina mea ar fi fost să omor oameni necunoscuți mie, care la rândul lor ar fi căutat să termine cu mine cât mai repede... Abia dacă începeam să mă conștientizez ca om: lăuntric se aprinsese în mine

⁵ *We Shall See Him*, p. 11.

⁶ Op. cit. p. 50 (trad. rom. p. 67).

Respect pentru focul bunelor doriri, căutarea desăvârșirii caracteristică tinerețelor, avânturi către lumina cunoașterii atotcuprinzătoare.”⁷

Serghei a fost luat în armată în anul 1916, la vârsta de 20 de ani - la început cadet, iar în 1917 la Școala de ofițeri în rezervă. Nu a fost trimis niciodată pe front, ci, deoarece începuse deja să studieze arta, a fost repartizat în proaspăt înființata divizie de camuflaj. Artiștii și artizanii francezi sunt cei care au dezvoltat camuflajul în 1914, la începutul Primului Război Mondial. În prima parte a anului următor, în Franța s-a constituit primul grup oficial de camuflaj, iar în 1916 o delegație rusă a fost trimisă la Paris pentru a fi instruită în acest domeniu. Tehnicile folosite erau preluate din „trompe l’oeil”, scenografie și cubism. Acesta din urmă a fost deosebit de util, întrucât artiștii fuseseră instruiți să disce obiectul în mici cuburi și astfel să îl disipeze.⁸ Mai târziu, cunoașterea acestor tehnici s-a dovedit foarte utilă Părintelui Sofronie, în special la amenajarea mănăstirii.⁹

Războiul a dus la pierderi teribile pentru Rusia. Situația internă, deja instabilă, s-a înrăutățit, iar în februarie 1917 a izbucnit Revoluția. O lună mai târziu, țarul a abdicat. Lenin s-a întors din exil în aprilie, iar lovitura de stat

⁷ Op. cit. pp. 10-11 (trad. rom. pp. 9-10).

⁸ „Dacă ajutorul inginerilor a fost prețios în conceperea camuflajului, artiștii au fost cei care au contribuit la succesul acestor proceduri, datorită simțului lor unic al culorilor, formelor și materialelor. În contextul teribilului conflict mondial, ei au deschis, în felul lor, noi căi de creație intelectuală și artistică.” cf. Cécile Coutin, *Tromper l’ennemi, L’invention du camouflage moderne en 1914-1918* (Paris: éditions Pierre de Taillac, 2012).

⁹ Ne vom referi mai târziu la modul în care Părintele Sofronie a folosit tehnicile de camuflaj.

finală a avut loc în octombrie. Cartierul general al guvernului se mutase deja de la Sankt Petersburg la Moscova. Până în acest moment, Moscova fusese mai puțin afectată de violență.

În perioada cea mai critică, în lunile octombrie și noiembrie, Serghei a fost bolnav de tifos, nefiind deloc implicat în evenimente. În același timp, toată ființa îi era concentrată asupra propriei lupte interioare: „...în întreaga lume aveau loc evenimente ce puneau temei unei noi ere în istoria omenirii, dar duhul meu nu se oprea asupra lor. Multe se năruiseră în jurul meu, însă prăbușirea mea lăuntrică era mai intensă – sau, ca să zic așa, un moment mai important pentru mine.”¹⁰

„Războiul cu Germania se apropia de sfârșitul său nefericit pentru Rusia. Cu câteva luni înainte se dezlănțuise deja un altul, războiul civil, în multe privințe mai cumplit decât cel mondial. Viziunea tragismului ființării omenești creștea oarecum împreună cu sufletul meu, iar pomenirea morții nu mă părăsea oriunde mă aflam. Eram parcă despicat într-un chip ciudat: duhul meu trăia în tainica sferă pentru care nu găsesc expresii în cuvânt, însă logica și starea sufletului meu trăiau, s-ar zice, obișnuita lor rânduială de zi cu zi, precum la toți ceilalți oameni.”¹¹

¹⁰ *We Shall See Him*, p. 11 (trad. rom., p. 11).

¹¹ *Op.cit.*, pp. 14-15 (trad. rom., p.15).

Respect pent Problema veșniciei avea să devină un leitmotiv pe parcursul întregii sale vieți, luând forme diferite. Inițial, căutarea lui l-a îndepărtat de creștinism, ducându-l pe tărâmul misticismului oriental, fapt pe care avea să-l regrete până la sfârșitul vieții.

De la o vârstă fragedă, Serghei Saharov a manifestat un deosebit talent artistic. În perioada primei copilării, el a început să deseneze chiar înainte de a putea vorbi. După cum relatează el însuși: „Mi se povestea că la vremea când încă nu pronunțam nici „mama”, nici „tata”, eu deja desenam zile întregi ceva, stând în sală sub un scaun. Încă de timpuriu desenam cai, pentru că tata știa să îi deseneze foarte bine. Încă de pe atunci acest lucru a crescut în mine, fiindu-mi foarte greu să mă rup de el.”¹² Astfel, imediat după școala primară, Serghei a intrat la o școală de artă. Multă vreme s-a crezut că a început la Școala de Pictură, Sculptură și Arhitectură din Moscova, însă cercetări mai recente arată că a început să studieze aici abia în 1918¹³, cu puțin timp înainte de a fi transformată în Svomas (Atelierele Libere de Stat). Prima alegere a unui student serios la artă din Moscova era tocmai Școala de Pictură, Sculptură și Arhitectură, care oferea o formare artistică academică

¹² *Correspondence, I*, (trad. rom. p. 28)

¹³ Cererea de înscriere la Școala de Pictură, Sculptură și Arhitectură din Moscova, datată iulie 1918, a fost găsită într-o bibliotecă din Moscova în anul 2013.

tradițională, după modelul Academiiilor europene. Examenele de admitere erau stricte și se obișnuia frecventarea în prealabil a unei școli private de artă, în vederea pregătirii pentru aceste examene. În cazul lui Serghei Saharov, dovezile existente arată că școala frecventată de el a fost cea a lui Ilya Mashkov, fondată în 1904 tocmai cu acest scop.¹⁴

De ce nu a început Serghei Saharov mai devreme Școala de Pictură, Sculptură și Arhitectură din Moscova, din moment ce vârsta de admitere era de 16 ani la acea vreme? Există câteva răspunsuri posibile. Cursurile de bază pe care le frecventa deja erau de foarte bună calitate și poate s-a luat decizia ca acestea să nu fie întrerupte înainte de absolvire. Un alt motiv ar putea fi obligația satisfacerii serviciului militar.

Toți artiștii ruși care au trăit înainte de revoluția din 1917 au o moștenire artistică comună. Istoria artei în Rusia urmează o cale excepțională, cu un trecut îndelungat, moștenitor al artei bizantine și introducerea relativ târzie a artei occidentale. În consecință, artiștii ruși au trecut prin numeroasele școli și mișcări artistice¹⁵ extrem de rapid și într-o foarte scurtă perioadă de timp. În ajunul revoluției din 1917 ei au format o avangardă al cărei nivel artistic îl depășea pe cel al artei europene occidentale. Din cauza

¹⁴ Și Piotr Konchalovsky a predat la școala lui Mashkov. Serghei a fost înregistrat în atelierul lui Konchalovsky după 1918. Ibid.

¹⁵ Cubism, raionism, futurism, constructivism, etc. A se vedea C. Lodder, *Russian Painting of the Avant Garde 1906-1924* (Edinburgh: Scottish National Gallery of Modern Art), 1993.

aspectului caleidoscopic al noilor mișcări artistice, toți studenții la artă treceau cel puțin într-o oarecare măsură prin toate stilurile și curente. Părintele Sofronie nu a făcut excepție de la această regulă. În vederea unei înțelegeri mai profunde și pentru a-i justifica pe deplin direcția artistică, am considerat necesar să menționăm succint fazele de evoluție a artei în Rusia, apoi să ne concentram asupra instituțiilor de învățământ artistic în perioada ce a urmat revoluției, instituții în care Serghie a primit ultimele îndrumări înainte de a-și părăsi țara ca artist deplin format.

Scurtă trecere în revistă a istoriei artei ruse

Începuturile artei ruse coincid cu încreștinarea țării în 988, când arta bizantină a fost introdusă în Rusia. Bineînțeles că exista deja o bogată moștenire de artă populară, inclusiv artă păgână, șamanism, etc. Acestea au continuat să existe în paralel cu arta bizantină. După adoptarea creștinismului și a artei bizantine, Rusia cunoaște câteva secole lipsite de influențe artistice externe.¹ Artiștii locali realizează icoane, fresce și mozaicuri și astfel ia naștere un stil specific rusesc. Culorile, expresiile, desenele și compozițiile sunt dezvoltate și rafinate în mod firesc, în acord cu caracterul și sufletul rusesc. Se înființează câteva școli de artă², având stiluri specifice în ceea ce privește construcția,

¹ Aceste secole au coincis cu opresiunea tătară (1243-1480). Rusia, fiind situată între Răsărit și Apus, a constituit o fortăreață pentru Europa, oprind năvălirea tătarilor înspre Occident, ceea ce explică stilul specific al artei și arhitecturii rusești. Tamara Talbot Rice, *A Concise History of Russian Art* (London : Thames and Hudson, 1963).

² La Moscova, Novgorod, Suzdal, Pskov și altele. Ibid.

compoziția și armoniile cromatice. Principalii artiști sunt călugărul Andrei Rubliov (c.1360-1430), care reprezintă punctul culminant al iconografiei clasice atât în conținut, cât și în expresie, și maestrul Dionisie (1440-1510) cu fiii săi, care desăvârșesc armoniile cromatice.³

Prima influență externă a fost radicală și aceasta a venit odată cu urcarea pe tron a țarului Petru cel Mare (1682-1725), care și-a întemeiat și și-a construit noua capitală exclusiv după modele occidentale. El a adus arhitecți, artiștii și artiști din Europa pentru a crea un oraș complet occidentalizat. Acesta a fost momentul în care a apărut pictura de șevalet, odată cu o cerere complet nouă de pictură portretistică și decorativă (pentru palate și conace). Pictorii locali, până atunci angajați în iconografie, au absorbit și dezvoltat repede toate genurile de artă europeană. După ce au ajuns să le stăpânească, ei au reînceput să își folosească cunoștințele de iconografie: portretele lor se concentrează nu doar asupra asemănării exterioare cu subiectul, ci caută să redea și latura interioară, sufletul acestuia. În același timp, însă, icoanele au suferit influențe occidentale, ajungând nu după mult timp să se asemene cu picturile religioase italiene. Aceasta s-a datorat în parte și faptului că verniul ce acoperea icoanele vechi se oxidase, iar imaginile originale nu se mai puteau distinge. Astfel încât, peste pictura inițială, icoanele au fost repictate, însă de data aceasta în stilul cel nou.

În 1757 a fost fondată Academia de Artă de la Sankt Petersburg, care a fost recunoscută oficial de țarina Ecaterina

³ Au mai fost și alți câțiva maeștri pictori, însă numele lor nu au ajuns până la noi. Ibid.

Respectiv cea Mare (1762-1796) în 1764. Ecaterina cea Mare a colecționat opere de artă importante și a cumpărat chiar întregi colecții de artă. Astfel, artiștii ruși au trecut în doar 50 de ani prin cei 200 de ani de artă occidentală cu toate genurile ei: peisaj, natură moartă și portret. Ei au ajuns să stăpânească toate stilurile, iar apoi le-au dat o vizibilă amprentă rusească.⁴ Această „amprentă rusească” provine din dorul și căutarea spirituală ce marchează toate stilurile, mișcările și direcțiile artistice care au precedat anului 1917, precum și cele care i-au urmat.

În 1832 este fondată Școala de Pictură de la Moscova. La început a funcționat ca școală de desen, dar nu după mult timp a devenit o școală completă de artă, căreia în 1866 i s-a adăugat și o secție de arhitectură.⁵ În ambele instituții predarea se baza pe principii occidentale, insistându-se asupra subiectelor istorice și mitologice. În 1863, grupul ce și-a luat numele de *Itineranții* s-a desprins de Academie în semn de protest față de conservatorismul subiectelor academice și a început să facă turnee organizând expoziții în diverse orașe. *Itineranții* erau interesați de surprinderea vieții reale, și anume a vieții specific rusești,⁶

⁴ Aceasta este situația mai ales în cazul picturii portretistice, unde chipurile nu prezintă expresii stereotipe, ci înfățișează persoana cu trăsăturile și expresiile sale naturale. În pictura peisagistică, de asemenea, pictorii ruși redau peisajele rurale într-un stil distinct, aproape „personal”. *Concise History of Russian Art*, p. 213.

⁵ Această instituție a devenit un rival serios al Academiei. Gray, Camilla. *The Russian Experiment in Art 1863-1922*. (London: Thames & Hudson, 1986), p. 16.

⁶ A fost o perioadă de trezire a identității naționale, robii fuseseră eliberați în 1861 și se vehiculau idei mai democratice. Orlando Figes, *Natasha's Dance* (London: Penguin, 2003).

alegându-și subiectele din viața de zi cu zi, din legende și povești rusești.⁷

Marele lor binefăcător a fost negustorul de textile Pavel Tretyakov (1832-1898), care a cumpărat cea mai mare parte a lucrărilor lor și a comandat portrete ale celor mai cunoscuți scriitori, poeți și artiști contemporani. Colecția sa avea să devină mai târziu Galeria Tretyakov. Câțiva dintre artiștii aparținând acestui grup au devenit ulterior profesori la Școala de artă din Moscova. Moscova a devenit în mod firesc centrul acestei grupări artistice întrucât temele alese de *Itineranți* susțineau mișcarea slavofilă⁸, opusă orientării exclusiv occidentale a Academiei din Sankt Petersburg. Un alt binefăcător al tinerilor artiști a fost Savva Mamontov (1841-1918), constructor de căi ferate, care a format o „colonie” de artiști pe proprietatea sa, numită Abramtsevo. Câțiva artiști dintre *Itineranți*, și nu numai, locuiau și lucrau acolo în timpul verii. Unul dintre aceștia, care merită o atenție specială, a fost Mihail Vrubel (1856 - 1910), o figură plină de talent, dar lipsită de mari ambiții, ale cărui lucrări aparțin mișcării simboliste, având o

⁷ Câțiva artiști din acest grup au fost Nikolai Ge (1831-1894), Mihail Nesterov (1862-1942), Ilya Repin (1844-1930), Vassily Surikov (1848-1916) și Viktor Vasnetsov (1848-1925). Mai târziu li s-a alăturat și Valentin Serov (1865-1911). Părintele Sofronie a fost influențat în lucrările sale de unii dintre acești pictori; de exemplu, expresia fețelor pictate de Ge; simțul general al culorii și stilul lui Nesterov; intensitatea lui Vasnetsov, etc. *Russian Art*, pp. 233-242.

⁸ Vechea aristocrație și elita intelectuală au început mișcarea slavofilă în Moscova, în 1830. Ei țineau la tradiția rusească, opunând-o influențelor occidentale ce predominau la Sankt Petersburg. *Encyclopaedia Britannica, Micropaedia*, 1981, Vol. IX, p. 268-269.